

Лозова О.М. Прояви етнокультурної толерантності у кроскультурному дослідженні перцепції / Лозова О.М. // Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 11.11.2011 р. м. Київ. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 63-66.

159.937: 159.922.4

Лозова О.М.

ПРОЯВИ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ У КРОСКУЛЬТУРНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПЕРЦЕПЦІЇ

Анотація. Стаття містить аналіз сучасної проблематики в галузі етнокультурної толерантності. Запропоновано новий підхід до вивчення перцепції знакових феноменів, який будується на засадах етнічної психології, психосемантики та психосеміотики.

Ключові слова: толерантність, етнічна свідомість, психосемантика, етнокультура, етнічний знак.

ПРОЯВЛЕНИЯ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В КРОССКУЛЬТУРНОМ ИССЛЕДОВАНИИ ПЕРЦЕПЦИИ

Лозовая О.Н.

Аннотация. Статья содержит анализ проблематики в области этнокультурной толерантности. Предложен новый подход к изучению перцепции знаковых феноменов, основывающийся на началах этнической психологии и психосемантики.

Ключевые слова: этнокультурная толерантность, этническое сознание, психосемантика, этнокультура, этнический знак.

O.Lozoneva

Ethno-cultural Manifestations of Tolerance in Cross-Cultural Studies of Perception

Summary. The article explores the current state of ethno-cultural tolerance. A new approach in studying of perception of ethnic symbol's in modern

consciousness, based on psychological and psychosemantical methods, was propos.

Key word's: ethno-cultural tolerance, ethnic consciousness, psychosemantical, ethnic symbol.

У сучасній психології все частіше постає завдання дослідження природи та психологічних механізмів толерантності на рівні індивіда, групи, етносу.

Згідно з Декларацією принципів толерантності, прийнятою Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1995 році, толерантність означає «повагу, прийняття й правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності. (...) Політика й програми в галузі освіти повинні сприяти поліпшенню взаєморозуміння, зміцненню солідарності й терпимості у відносинах як між окремими людьми, так і між етнічними, соціальними, культурними, релігійними і мовними групами, а також націями» [3]. Тому підхід до культурних та кроскультурних явищ крізь аналіз особливостей менталітету певного етносу відповідає на важливі питання про те, як забезпечити порозуміння в мультикультурних суспільствах, якими є механізми впливу глобалізму на представників етнокультур.

Порівняльне вивчення суб'єктивної семантики етносів, імовірно, є одним з тих кроскультурних підходів, які спрямовані не стільки на пошук культурних універсалій, скільки на комплексний якісний порівняльний аналіз ментальних процесів у різних культурах, що включає в себе, зокрема, і дослідження етнічних особливостей естетичного сприйняття.

В експериментально-психологічних дослідженнях останніх двох десятиліть, зокрема, у працях В.О. Барабанщикова [1], В.О. Барабанщикова і В.М. Носуленка [2], намітилася тенденція розглядати перцепцію як процес, що має свою власну онтологію, у центрі якої – суб'єкт і об'єкт сприймання, і способи їхньої взаємодії, і чуттєвий образ сприйманого, і логіка його

породження й розвитку. Відтак акт перцепції починає розцінюватися не як абстрактно-всезагальна форма, а як подія, що реалізує специфічний зв'язок індивіда з середовищем, людини зі світом. Тому перцептивна подія включається у сукупність реальних обставин життя людини, а перцептивний процес набуває мотиваційного, диспозиційного, операціонального, когнітивного та інших планів [10].

Ю.М. Забродін з колегами виділяють три простори розуміння перцепта: сенсорний, семіотичний, семантичний. Сенсорний простір – розуміння об'єкта через відчуття; це чуттєва тканина світу, його природній пласт. Семіотичний простір – організована система знаків і значень (соціальний пласт); семантичний простір – його наповнення [4]. У продовження цієї логіки, В.Ф. Петренко під семантичним простором розуміє систему ознак, описів об'єктної та соціальної дійсності, що є певним чином структурованою. Дійсно, відносно суб'єкта перцептивна подія локалізується ліворуч або праворуч, ближче або далі, сприймається раніше або пізніше, оцінюється як щось хороше або погане. Тобто, межі перцепту визначаються ресурсами суб'єкта сприймання і характером виконуваних задач, як зауважує В. О. Барабанщиков.

Чи можна за таких умов вважати перцептивні особливості етнічно пов'язаними? Незважаючи на велику кількість емпіричних даних, проблема пояснення міжкультурних розбіжностей психофізіологічними особливостями організації психіки залишається все ще не вирішеною [5; 6; 7]. Останніми десятиліттями зростає тенденція акцентувати вирішальну роль культурного середовища у формуванні етнічних особливостей перцепції [9; 11].

Перебуваючи в потоці різноманітних впливів середовища, етнос виробляє не лише поведінкові, але й ментальні стереотипи такої конфігурації, яку йому дозволяє виробити довкілля. Це передбачає наявність етнічно іманентних способів пошуку, відбору та використання корисної інформації. Тому процес перцепції спирається на сформований у період активного етногенезу відносно сталий механізм, який охоплює кілька

моментів: від інтенції самої потреби в інформації до типових засобів її отримання й впорядкування, прогнозування наступних змін і до типових психічних станів індивіда в групі.

У рамках соціальної системи етнофор виступає особистістю, що сприймає світ, тому до названих вище факторів додається принципово новий момент: міжлюдські стосунки. «Перцептивні потреби і способи їх задоволення наповнюються соціальним змістом, підсилюється вольовий компонент, усвідомлюється чуттєвий образ, з'являється цілісна складова сприймання, морально-етичний та естетичний моменти», – вказує В.О. Барабанщиков [10, с. 12]. Особливого значення набуває інтерпретація інформації, включення її у смислові контексти та семантичні поля реципієнта.

В ході попереднього дослідження нами було виявлено, що знаковий простір сучасного світового і, зокрема, українського живопису є релевантним в контексті психосемантики етнічної самосвідомості [8]. З метою поглиблення цієї лінії дослідження було організоване емпіричне дослідження, покликане констатувати кроскультурні прояви толерантності / інтолерантності у сприйнятті й оцінюванні об'єктів художньої культури представниками різних етно-національних груп.

Передбачалося виявити основні тенденції етнічних особливостей сприймання візуальних об'єктів, з метою чого був організований і проведений експеримент, що констатував кроскультурні особливості сприймання й оцінювання об'єктів художньої культури представниками різних етно-національних груп. Ми виходили з положення про те, що модальність живописного твору є психічним фактом самого реципієнта, і, в силу цього, вона може бути експлікована лише через знак (образ, слово). Перцепція творів саме з «розмитотою» знаковістю й забезпечувала доступ до різномодальних семантик, адже реципієнт був вимушений вдаватися до найпростіших, генетично первинних способів перцепції, структурування,

категоризації художнього знаку. Таким найпростішим, вихідним способом є актуалізація етнічної картини світу.

В емпіричному дослідженні взяли участь 120 представників п'яти етносів: українці, росіяни, китайці і представники тюрко-іранських етносів, серед них 66 дівчат і 54 юнака, усі – студенти філологічних факультетів Київського національного лінгвістичного університету. Вікова дистанція між учасниками склала 8 років (від 18,5 до 26 років), середній вік досліджуваних – 20,1 року.

Методичну базу дослідження склали: модифікований метод семантичного диференціала та окремі шкали особистісного опитувальника Г.Ю.Айзенка. Факторизація даних психосемантичного вимірювання відбувалася на основі програми SPSS 12.0, встановлення власних значень факторів проводилося за допомогою методу знаходження головних компонентів. Рівень статистичної значимості факторів для даної вибірки було встановлено у показниках не нижче 9%, а статистичної значущості шкал – 0.60.

Хід і результати дослідження.

Стимульним матеріалом для суб'єктивного оцінювання послужили 10 репродукцій картин, дібраних з урахуванням трьох критеріїв: належності зразка живопису до тієї чи тієї національної культури, його культурного напрямку, його жанру. Згідно з першим критерієм добиралися зразки живопису, що належать культурам тих гіперетносів, представники яких брали участь в експерименті: слов'янської з підвидами російської та української, китайської й тюрко-іранської в різновидах турецької та іранської. Згідно з другим критерієм візуальні об'єкти були рівною мірою представлені традиційним живописом (народний або авторсько-художній примітив, історичний класичний живопис) і живописом модерну (авангард). Жанрова різноманітність забезпечувалася презентацією пейзажу, портрета й безпредметного живопису. Всі картини пред'являлися досліджуваним без зазначення автора. Кожна з них відзначалася погано структурованою

семантикою як у плані неоднозначності об'єкта зображення, так і в плані неможливості його чіткого віднесення до тієї або іншої національної культури. Тим самим, експериментальні стимули структурно забезпечили експлікацію етно-національних особливостей сприймання й трактування реципієнтами художнього об'єкта.

Першим результатом дослідження стало виявлення тих об'єктів, до яких учасники експерименту виявили етнокультурну толерантність, тобто сприймання яких пов'язувалося ними зі смисловою сферою етнічно свого. Для слов'янської групи такими стали: російський та український авангард, арабський та китайський традиційний живопис, сучасний китайський живопис, слов'янський народний примітив, авангардно-конструктивістський іранський живопис, арабо-палестинський примітивний живопис. І тільки зразок слов'янського безпредметного живопису викликав у слов'ян оцінну реакцію етнічної тривожності.

Дані факторизації показників у групі досліджуваних, що представляють китайський, турецький та іранський етноси, демонструють дещо іншу тенденцію.

Досліджувані-іранці толерантні, тобто визнають етнічно своїми, об'єкти арабського традиційного живопису, арабо-палестинської примітивного живопису й російського авангарду. Представники турецького етносу – російський авангард і слов'янський безпредметний живопис. Етнічні китайці атрибутують як "своє" зразки українського народного примітиву, російського безпредметного живопису та китайського традиційного живопису. У той же час зразок сучасного китайського живопису викликав у них захисну реакцію критичності.

Досліджувані українського походження демонструють найвищі показники зв'язаності етнічних та естетичних оцінок живопису, при чому всі обрані твори належать до східнослов'янської культури. Крім того, це єдина експериментальна група, яка спроектувала етнічне ставлення як на автоетнічні, так і на гетероетнічні за походженням твори. Збережено майже

рівну пропорцію між переваженими традиційними та модерновими творами. Загалом можна схарактеризувати сприйняття українців як естетико-культурно та етнічно тенденційне сприйняття (з ухилом до автокультурних та автоетнічних зразків).

Представники російського етносу, в цілому, зберігаючи солідарність з естетичними перевагами українців, демонструють виразну відмінність в етнічних проєкціях: у групі останніх парадоксальним чином на виявилось жодного слов'янського за походженням об'єкта, тут представлений китайський та арабський живопис, рівною мірою традиційний та модерний. Таким чином, перцепція росіян вирізняється етнічною та естетико-культурною толерантністю (з ухилом до гетерокультурних та гетероетнічних зразків). Росіяни – єдина група, яка не виявила жодної етнічно негативної реакції.

Надалі аналізувалися: об'єкт і спосіб зображення, лінія, тон (пропорції темного та світлого), колір, конструктивність і пластичність зображення.

Позитивна семантизація візуального об'єкта українцями спирається на перцепцію переважно тих із них, в яких лінія є чіткою, широкою, прямою або плавно-заокругленою, і семантизація буває негативною, якщо лінія створює зображення без однозначних меж. Сприймання росіян не є одноплановим у сенсі лінеарності: лінія тут виступає й абрисом і межею двох просторів.

Представники українського етносу тяжіють такої знаковості: заокругленість форм, наявність центрального образу (героя), солярність (яскрава освітленість об'єкта або випромінювання світла самим об'єктом), предметність (конкретність) образу, рослинно-тваринна тематика зображення, жовтогаряча та синя кольорова гама, площинно-об'ємне зображення.

Представникам російського етносу притаманні: жанрова та тематична толерантність, вподобання іноетнічних культурних об'єктів, рівноцінність конкретних та абстрактних зображень, явна або неявна присутність людини

як об'єкта зображення, тенденція до об'єднання живих істот, прихильність до горизонтального просторового зображення, різноманітна кольорова гама.

Росіяни й китайці відрізняються кольоровою толерантністю: приймають кольори від вишуканих пастельних тонів до фольклорно багатих комбінацій чистих кольорів. Іранці бачать світ у стриманих, холоднуватих, ненасичених і м'яких тонах. Турки віддають перевагу природним, контрастним, барвистим комбінаціям.

Відомо, що протяжність, структурність, безперервність і переривчастість, тривимірність, симетрія й асиметрія, конкретність форм і розмірів, місце розташування, відстань між предметами, незамкнутість – такими є властивості простору в зображувальних мистецтвах.

Представники українського етносу віддають перевагу частково замкнутому простору зображеного, симетричності форм, центральному тяжінню композиції та, у рівній мірі, площинному та об'ємному зображенню. Переривчатість, симетрія та незамкнутість простору, переважання горизонталі над вертикаллю – ознаки етнічного сприймання росіян.

Серед толерантно сприйнятих картин в українців та іранців переважають динамічні компоненти часу, у росіян – статичні. Українці порівняно частіше схильні оцінювати автоетнічні об'єкти вище за гетероетнічні, в усьому іншому представники двох етнічних груп демонструють солідарність. Проте отримані дані не дозволяють говорити про кардинальні психосемантичні відмінності у візуальній перцепції українців та росіян, чим підтверджується гіпотеза про те, що схожість психосемантичного змісту етнічної свідомості представників цих двох етносів зумовлюється мірою близькості їхнього історико-культурного досвіду.

Висновки.

Результати дослідження свідчать про те, що слов'янська ментальність демонструє тенденцію вважати об'єкт етнічно своїм незалежно від його належності до тієї чи іншої національної культури, культурного напрямку або жанру. Перцептивна толерантність представників китайського етносу

виявляється стосовно об'єктів народно-традиційного напрямку з сильним компонентом естетичної привабливості. Найбільш етнічно диференційованими виявились оцінки іранських студентів: подобаються здебільшого ті картини, які належать до власного етно-соціокультурного ареалу. Об'єктом толерантного ставлення в ментальності представників турецького етносу виступають естетичні засади сучасної європейської, переважно слов'янської, культури.

Враховуючи тенденцію прихильності до європейської живописної традиції, автокультурного та автоетнічного тематичного наповнення творів, які є привабливими для слов'ян, можна визначити специфічною для слов'янського образу світу змістову тенденційність та стилістичну толерантність. Натомість, спостерігається однакова стилістична і змістова тенденційність китайського образу світу (тенденція до азійської тематики та авангардних напрямків живопису притаманна цій групі досліджуваних). Незначне переважання слов'янської тематики на фоні позитивної оціненості всіх творів говорить про змістову і стилістичну толерантність світобачення іранців.

Зафіксовано міжетнічну солідарність у позитивних оцінках українського живописного авангарду та народного примітивного живопису. Показано, що перцептивність українців і росіян вирізняється високою корпоративністю. Найбільш автономною у своїх естетичних вподобаннях в експерименті виявилась турецька група.

Візуальні вподобання слов'ян здебільшого базуються на тематичних та динамічних ознаках (виразність деталей, лінія, колір), в той час як азіати бачать красу в «силових» характеристиках картини (об'єм, кількість деталей)

Тим самим експериментальні дані дозволили експлікувати окремі етнонаціональні ознаки толерантного сприймання й трактування реципієнтами картини як психологічно спорідненого їм художнього об'єкта. Критерієм толерантної перцепції став вектор оцінки «чуттєве – раціональне».

Список використаних джерел

1. Барабанщиков В.А. Восприятие и событие / Барабанщиков В. А. ; РАН, Ин-т психологии. – СПб. : Алетейя, 2002. – 512 с.
2. Барабанщиков В. А. Системность. Восприятие. Общение / Барабанщиков В.А., Носуленко В. Н. – М. : ИП РНА, 2004. – 480, [1] с.
3. Декларация принципов толерантности // www.tolerance.ru/declar.html
4. Забродин Ю.М. Особенности решения сенсорных задач человеком / Ю. М. Забродин, Е. З. Фришман, Г. С. Шляхтин. – М. : Наука, 1980. – 198 с.
5. Коул М. Культура и мышление: психологический очерк / Коул М., Скрибнер С. ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1977. – 262 с.
6. Коул М. Культурно-историческая психология / Коул М. – М. : Когито-центр, 1997. – 432 с.
7. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Леви-Стросс К. – М. : Наука, 1983. – 535 с.
8. Лозова О.М. Візуальна семантика картини світу східних слов'ян / О. М. Лозова // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 176–184.
9. Павленко В.Н. Факторы этнопсихогенеза / Павленко В. Н., Таглин С. А. – Харьков : ХГУ, 1993. – 160 с.
10. Проблемы психологии восприятия [Электронный ресурс] / В. А. Барабанщиков // Эпистемология и философия науки. – Режим доступа : <http://www.journal.iph.ras.ru/baraban.html>.
11. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология / Стефаненко Т. Г. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 368 с.